

Мр Аднан ПЕПИЋ*

ПОДГОРИЧКА ТВРЂАВА У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ 16. ВИЈЕКА

Уводне напомене

Историјска документа говоре о постојању неколико имена за насељена мјеста на подручју гдје се данас налази Подгорица. Стара *Дукља*, коју у IX стољећу спомиње поп Дукљанин, налазила се недалеко од Подгорице, али не и на мјесту данашње Подгорице. Њени трагови још постоје у непосредној близини Подгорице. Раније су постојала мишљења да се једна од римских станица по имену *Бирзиммум* налазила гдје и данашња Подгорица¹, међутим она нису потврђена. О *Рибници*, као једном од могућих имена за Подгорицу², историјски подаци не дају довољно потврда³, иако се, особито у српској историографији, развило мишљење да је то град у коме је рођен Стефан Немања⁴. У новије вријеме се оправдано сматра да Рибница није име насеља⁵ него име за

---

* Аутор је виши истраживач у Историјском институту Црне Горе.

¹ Никола Шкерковић, *Подгорица и њена околна од најстаријих времена*, Књижара Пера С. Вукотића, Подгорица 1930, 11.

² Андрија В. Лаиновић, *Кратак поглед на прошлост Титограда*, Народна књига, Цетиње 1950, 15.

³ Радослав Ротковић, *Ђе је рођен Стефан Немања? Да ли је постојао Немањин град?, Сто двадесет година од ослобођења Подгорице*, Зборник радова с научног скупа Подгорица 2-3. децембар 1999, Подгорица 2000, 240.

⁴ Павле Мијовић је исправно просудио када каже да је назив *Немањин град* за Подгорицу новијега датума и да у историографији нема доказа за ту тврдњу. Павле Мијовић, *Алата-Рибница-Подгорица, Посебан отисак из СТАРИНАРА-органа Археолошког института*, Нова серија, Књига XV-XVI, Београд 1964-1965, 87.

⁵ У најстаријем српском извору *Живот Светог Симеона од Светог Саве*, написаном негде 1208. године, каже се да је Немања рођен у Зети на Рибници: „Рождствоу его бывшоу въ Зѣтъ на Рыбници“, а у другом извору, *Живот Светог Симеона од Стефана Првовенчаног*, написан најкасније до 1216. године каже се да ја Немања рођен на „мѣстѣ рекомѣмъ Рибница“. Према Павлу Мијовићу, на основу ова два извора се не

жупу⁶ у којој се, уједно, налазила и црква Светога Архангела, односно Светога Ђорђа, у којој је Немања крштен по латинском обреду⁷. Неки историчари сматрају да је *Новиград*, о коме је у X стољећу писао Константин Порфирогенит, уједно данашња Подгорица⁸.

Први познати помен Подгорице је из 1326. године⁹. Тада се у једном судском спису у Котору спомиње трговац из Подгорице *Johannes de Potgoriçe*, који је которском трговцу *Johanni Glautacti* дуговао 300 перпера¹⁰. Сљедећи помен Подгорице сусрећемо 1337. године¹¹. У једној другој судској исправи града Котора спомињу се *Рајан*, његов син *Богдан* и неки *Radovan de Podgoriza*¹². Подгорица се помиње и у Душановој повељи од 2. маја 1355. године, у којој цар Душан даје разне повластице манастиру Хиландар. И у овој повељи се помињу *Подгоричани*, који не

може утврдити да се ради о граду, с обзиром на то да се спомиње ријека Рибница, а само други извор спомиње мјесто, што би могло значити да се радило о неком мјесту покрај ријеке Рибнице. Павле Мијовић, *Алата-Рибница-Подгорица*, 86.

⁶ Михаило Динић мисли да ријеч *место* треба схватити у значењу области. Зато он сматра да *Рибница* није име насеља, које је замијењено каснијим Подгорица, већ да се ради о жупи. Михаило Динић, *Настанак два наша средњовековна града, Прилози*, XXXI, свеска 3-4, Београд 1965, 201.

⁷ Ристо Ковијанић, *Помену Црногорских племена у которским споменицима (XIV-XVI вијек)*, књига II, Титоград 1974, 10; Љиљана Јухас, Прилог тумачењу једног места у Стефановом житију Светог Симеона, *Археографски прилози*, бр. 3, Београд 1981, 129.

⁸ Богумил Храбак, Пословни људи из Подгорице и Зете у Котору и Дубровнику у XIV и XV веку, *Сто двадесет година од ослобођења Подгорице*, Зборник радова с научног скупа, Подгорица 2-3. децембар 1999, Подгорица 2000, 7.

⁹ Према мишљењу неких историчара у оригиналу документа, у коме се Подгорица први пут помиње, нема године или је била убиљежена на оштећеном дијелу, стога су годину издавања овога документа различито прихватили. Неки сматрају да је документ издат 1321, а неки, пак, да је то 1330. година. Антун Мауер је датум издавања овога документа навео као 18. VIII 1326. Антун Мајер, *Которски споменици, прва књига которских нотара од год. 1326-1335*, Загреб, 1951, 38. Ристо Ковијанић је истога мишљења. Ристо Ковијанић, *Помену*, 13. Богумил Храбак сматра да је документ у коме се Подгорица први пут помиње из 1326. године, али да се он чува у манастиру Морача. Међутим није навео о ком документу је ријеч. Богумил Храбак, *Подгорица до почетка XIX вијека*, Београд 2000, 30.

¹⁰ Документ у оригиналу гласи:

18. VIII 1326.

Die octava decima mensis augusti. Ego Johannes de Podgorice, gener de Venco, confiteor debere dare Johanni Glautacti perperos trecentos de presenti viagio, quos obligor sibi solvere usque ad tres menses proximos venuturos. Si non autem, sint in pena de quinque in sex per annum super me et omnia bona mea. Actum in presentia iurati iudicis Marini Golie, auditoris Marini Mechse et testis Nicole de Scubi.

Антун Мауер, *Которски споменици*, 38. О особама које су се као свједоци потписали у овом документу више видјети у: Ристо Ковијанић, *Помену*, 13.

¹¹ Павле Мијовић, *Алата-Рибница-Подгорица*, 87. Према Богумилу Храбаку ради се о 1331. години. Богумил Храбак, *Подгорица*, 30.

¹² Андрија В. Лаиновић, *Кратак поглед*, 16.

дају царине на имања у Зети и на Морачи¹³. Подгорица се помиње и као једно од насеља које се налази у зетским погодбама на Врањини између Стевана Црнојевића и представника Млетачке републике 6. септембра 1455. године пристало на предају Млечанима¹⁴.

На основу датих података о Подгорици се не може нешто више сазнати, јер су у њима садржани само помени особа које су, као трговци или занатлије, обављале послове у оближњем Котору, или су се у њему настаниле.

У истраживању средњовјековне повијести Подгорице од изузетне користи могу бити и други архиви, прије свега дубровачки, због близине и веза које су имали Дубровчани са Подгоричанима. На основу историјских документа овога архива уочавају се трговачке везе и сарадња трговаца из Дубровника са трговцима из Подгорице. Уједно нам поједини документи указују на то да су трговци из Дубровника скупа са трговцима из Котора трговали у Подгорици или су, путујући за Србију, пролазили кроз Подгорицу, гдје су с времена на вријеме и одседали¹⁵.

Иако се са сигурношћу не може утврдити да је увек на истом мјесту била насеобина, археолошки налази и други историјски показатељи нас упућују на то да је на подручју гдје се данас налази Подгорица кроз повијест било неколико насеља у непосредној близини.

Подгорица током XV стољећа постаје изузетно значајна варош. На основу историјске документације зна се да је Подгорица након што је 1421. године постала дио српске деспотовине постала привремено сједиште за Горњу Зету¹⁶. Нарочит значај Подгорица добија у вријеме османске владавине када доживљава економски процват. Од утемљења Скадарскога санцака Подгорица је сједиште кадилука, што сазнајемо на основу првог познатог пописа Скадарскога санцака из 1485. године¹⁷.

У овом попису Подгорица је уписана као село (*кагеу*) и имала је 40 хришћанских кућа¹⁸. На основу каснијих османских пописа осјетно је видљив пораст броја становника Подгорице, као и њен економски развитак. У првој половини XVI стољећа у Подгорици је било уписано 164 домаћинства и 10 нежења (*müccered*), од тога је 21 домаћинство би-

¹³ „У Зете што имају село половина Каменице и на Мораче половина ловишта како им тези царине Подгоричани не давају... (већ да буде) како то је и прежде било“. Ристо Ковијанић, *Помени*, 10; Ст. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, САН, Београд 1912, 429; Павле Мијовић, *Алата-Рибница-Подгорица*, 87.

¹⁴ Исто, 88. Ристо Ковијанић, *Помени*, 11; Богумил Храбак, *Подгорица*, 42.

¹⁵ Adnan Perić, *Podgorica 'nin Kısa Bir Tarihiçesi*, OTAM, sayı 18, Ankara 2006, 276.

¹⁶ Б. Храбак, *Подгорица*, 36.

¹⁷ Selami Pulaha, *Defteri i regjistrimit te Sanxhakut te Shkodres I Vitit 1485*, Tirane 1974.

¹⁸ Selami Pulaha, *Defteri*, 134.

ло муслиманско, а хришћанских 143¹⁹. Крајем XVI стољећа у Подгорици је било уписано 317 кућа (hane) са 27 нежења²⁰. Од укупнога броја, 94 дома су била муслиманска, а 223 хришћанска²¹.

Маријан Болица је у првој половини XVII стољећа²² за Подгорицу казао да је била велики град са 900 кућа²³. Док Евлија Челеби у другој половини XVII стољећа²⁴ биљежи да је у тврђави Подгорица било 300 кућа, једна џамија (Султана Фатиха), амбари за пшеницу, складиште муниције, топови и цистерне²⁵. Развитак Подгорице је примијетан и у каснијем времену. У њој је било изграђено неколико значајних објеката као што су џамије, мостови, хамам, ханови, чесме итд. Данас је Подгорица најразвијенији и главни град Републике Црне Горе.

Вријеме заузећа Подгорице

Освајања Османлија на Балкану су била у складу с политиком коју су водили, а то значи да су заузимали она подручја на којима су могли успоставити своју власт и која су могли штитити и одбранити. Један од приоритетних циљева освајања на Балкану био је освајање Цариграда, као повезивање територија у Анадолији и на Балкану. Стога је линија првих продора и освајања уједно била и одбранбена. Тек након битке на Марици, када су поразили браћу Мрњавчевиће, они крећу ка западу. Њихова освајања је олакшавало то што су балкански владари били разједињени и слаби да им се значајније супроставе. У међусобним сукобима једна од страна је скоро увјек потраживала помоћ Османлија како би поразила ону другу. На тај начин они су још више слабили и били приморани јаче се везивати за Османлије. Све је то утицало да Османлије на Балкану учврсте своје позиције и ојачају власт у освојеним подручјима.

Први сукоб Османлија са зетским господарима догодио се 1385. године. Тада је један османски одред под заповједништвом Хајрудинпаше поразио код Берата, на Саурском пољу војску Балше II. У том сукобу је Балша II погинуо. Након тога је његов насљедник Ђурађ Стра-

¹⁹ Istanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), TD 367, v 316.

²⁰ Милан Васић, Градови под турском влашћу, *Историја Црне Горе*, Књига трећа, Том I, Титоград 1975, 526.

²¹ Исто, 535.

²² Ради се о 1614. години.

²³ Милан Васић, *Градови*, 526.

²⁴ Евлија Челеби је Подгорицу посјетио 1662. године. Евлија Челеби, *Путонис, одломци о југословенским земљама*, Предео, увод и коментар написао Хазим Шабановић, Сарајево 1967.

²⁵ Евлија Челеби, *Путонис*, 335.

цимировић постао вазал Османлија²⁶. Због непослуха Османлије су га у јесен 1392. године заробиле, али су га убрзо ослободиле узевши му при том градове Скадар, Дриваст и Свети Срђ, које су кратако вријема држале под својом влашћу²⁷.

Између Османлија и господара Зете постојала су и савезништва. У јесен 1405. године удружене снаге Балше III и Османлија више пута су нападале млетачку територију око Скадра, Дриваста и Улциња. Године 1406. Османлије су у помоћ Балшиним снагама послале свој одред који је скупа са његовом војском нападао Бар и Улцињ. Османлије су и у току 1407. године помагале Балшу када је нападао Бар²⁸.

Правци којима су Османлије освајале територију данашње Црне Горе су ишли из Скопља, које је било сједиште учбегова. Један правац је ишао старим босанским друмом преко Косова и Санџака, а други преко Албаније. Прва њихова освајања на простору данашње Црне Горе започела су средином XV стољећа када су 1455. године освојили Брсково, Будимљу, Бихор и данашње Рожаје. Медун су освојили годину дана доцније, док су Пљевља и Оногшт освојени 1465. године²⁹. Како је Подгорица лежала наслоњена на албанску територију отуда су и Османлије своја продирања пут Подгорице усмјеравали из тога правца.

О времену када су Османлије освојиле Подгорицу историчари немају идентичне ставове. Никола Шкерковић мисли да је Подгорица освојена одмах иза заузећа Медуна 1455. године³⁰. Павле Мијовић је истога мишљења, јер, како наводи, за разлику од Медуна који је био заштићен, Подгорица је била незаштићена, пошто није имала тврђаву³¹. За разлику од њих Андрија Лаиновић сматра да се година осва-

²⁶ Иако о том вазалству нема довољно сазнања, чињеница да су Османлије у два наврата, 1386. и 1388. године, походиле Босну преко територија под влашћу Ђурађа Балшића Страцимировића указује на његову вазалну зависност у односу на Османлије. На основу писања османског историчара Нешрија сазнаје се да је у османском походу на Босну 1388. године Ђурађ био водич османској војсци која је, уз његову сагласност, претходно прешла његов териториј. Због пораза који је османска војска претрпјела у овом походу Нешри оптужује Ђурађа, сматрајући да је он био у дослуху са босанским краљем и српским кнезом, чиме је окарактерисан као издајник и главни кривац османског пораза. Mehmed Neşri, *Kitâb-i Cihan-Nümâ, Neşri Tarihi*, Yayınlayanlar: Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen, 2. baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987, 237-241. Видјети и: Adnan Peçiç, *Podgorica'nın Tarihiçesi*, 273-283.

²⁷ Исто, 279.

²⁸ О томе више видјети: Бранислав Милутиновић, Борба Балшића са Млечанима за зетске приморске градове, *Сто двадесет година од ослобођења Подгорице*, Зборник радова с научног скупа, Подгорица 2-3. децембар 1999, Подгорица 2000, 199-227.

²⁹ Милан Васић, *Градови*, 503.

³⁰ Никола Шкерковић, *Подгорица и њена околина*, 20-21.

³¹ Павле Мијовић, *Алата-Рибница-Подгорица*, 90.

јања Подгорице узима 1474. година³², иако у истом дјелу наводи да је Иван Црнојевић још 1472. године послао једно писмо у Млетке у коме их обавјештава да Турци раде на утврђивању Подгорице, а у другом писму, посланом 1474. године, обавјештава их да раде на њеном обнављању³³. Према Милану Васићу, Османлије се у Подгорици први пут јављају 1466. године, а њихово стално присуство се може пратити тек од 1474. године³⁴. Богумил Храбак, наслањајући се на излагање Васића, потврђује да се Османлије први пут у Подгорици јављају 1466. године, а да се њихово стално присуство може пратити тек осамдесетих година XV стољећа³⁵.

Како савремени историјски извори и касније урађена археолошка истраживања нијесу дали потврду о постојању неке средњовјековне тврђаве на мјесту данашње Подгорице, која би могла играти значајнију улогу у заустављању османских продирања и освајања, и, с обзиром да је она у вријеме освајања могла бити трг, није могла представљати потешкоћу у освајању веома јакој и уређеној војсци каква је била османска у том времену. Стога мислимо да је она могла бити освојена одмах након што је заузет тврди и заштићени град Медун, највјероватније почетком 1456. године.

Почетак градње тврђаве

У обезбјеђивању освојенога територија Османлије су у подручју Подгорице увидјеле погодно мјесто за изградњу тврђаве која ће служити тој сврси. За мјесто изградње одабрана је локација гдје се ријека Рибница улијева у Морачу. Одабрано мјесто је било изразито погодно, што због ријека Мораче и Рибнице, које су биле добар штит у одбрани, што због високо уздигнутих стијена на странама гдје су оне текле. На тај начин је новограђена тврђава била добро заштићена с ове двије стране. С друге двије стране тврђава је заштићена дебелим бедемима који су били опасани ровом у дужини од 50 м. Ширина рова је била између 7 и 7.30 м, а дубина од 3.20 до 3.50 м. Ров је пуњен водом³⁶. За градњу тврђаве коришћен је камен из оближње Дукље. Ово потврђује и француски конзул Екард који каже да је подгоричка тврђава саграђена од камена донесенога са рушевина античке Доклеје³⁷.

³² Андрија В. Лаиновић, *Кратак поглед*, 18.

³³ Исто, 18.

³⁴ Милан Васић, *Градови*, 503

³⁵ Б. Храбак, *Подгорица*, 44.

³⁶ Павле Мијовић, *Алата-Рибница-Подгорица*, 71.

³⁷ Исто, 72.

Према наводима Евлије Челебије тврђава у Подгорици је била четвороугаонога облика и од камена³⁸. Према истраживањима установљено је да је била дуга 75 м у правцу исток-запад и 45 м у правцу сјевер-југ³⁹. Унутарашњост тврђаве је била испуњена касарнама и мањим кућама које су служиле за разне потребе. Неке од ових грађевина помиње Евлија Челеби који је 1662. године посјетио Подгорицу. Он је од грађевина унутар тврђаве навео 300 кућерака, џамију Султана Фатиха, амбаре за пшеницу, складиште муниције, топове и цистерне⁴⁰. Џамија је кориштена за потребе посадника, а дао ју је изградити Султан Мехмед Фатих још у вријеме док је грађена тврђава⁴¹. О овој џамији имамо пуно података у историјским изворима, првјенствено османскога поријекла.

На утврђењу су 1963. године урађена археолошка истраживања⁴². На основу тих истраживања данас се има представа како је тврђава изгледала. У вријеме истраживања тврђава је била доста оштећена. Њена оштећења су данас још већа. Данас су видљиви само остаци једног малог дијела бедема.

Утврђења су имала своје чврсте и дебеле бедеме. Подгоричка тврђава је грађена од камена и дебљина њених зидова је на појединим мјестима досезала ширину и до 3 метра. На бедемима су биле изграђене куле. Тврђава у Подгорици је имала неколико, по облику различитих кула. На југоисточној страни тврђаве налазила се, вјероватно, највећа петоугаона кула. На основу анализа које су рађене на утврђењу установљено је да је материјал који је кориштен у градњи ове куле исти као и материјал којим су зидани бедеми тврђаве, што доказује да је ова кула из истога времена као и зидови бедема⁴³. Спољашње стране куле су биле ширине 3.95, 4.15, 4.22 и 4.48 метара, односно биле су све шире од капије ка југу⁴⁴. Необичност петоугаоног облика ове куле указује на сличност с кулама многих османских утврда на Балкану, јер су оне грађене с циљем што веће отпорности у одбрани од ватренога оружја. Познато је да је тврђава у Нишу имала петоугаоне куле. И једна кула на београдској калемегданској тврђави, коју су изградили Турци, била је

³⁸ Евлија Челеби, *Путонис*, 334.

³⁹ Павле Мијовић, *Алата-Рибница-Подгорица*, 71.

⁴⁰ Евлија Челеби, *Путонис*, 335.

⁴¹ Исто, 335. Нешто више о џамији Султана Мехмеда Фатиха видјети у: Бајро Аговић, *Џамије у Црној Гори*, Алманах, Подгорица, 2001, 68.

⁴² Екипу је предводио Павле Мијовић, а чланови су још били Оливера Велимировић, Рајка Вујошевић из Подгорице, Мирко Ковачевић, из Београда и Цвјетко Бошковић, студент архитектуре. Истраживања је Павле Мијовић објавио у *Старинару* Археолошког института у Београду 1966. године. Његове анализе с тог истраживања овдје се највећим дијелом износе.

⁴³ Павле Мијовић, *Алата-Рибница-Подгорица*, 72.

⁴⁴ Исто, 72.

петоугаона. Једну четвороугаону кулу у Голупцу Османлије су каснијим оправкама претвориле у петоугаону. Петоугаоне куле се сусрећу и у градовима Јелеч и Звечан, као и у Петрусу код Параћина, који је 1413. године заузео принц Муса⁴⁵.

Поред овога петоугаоног облика на бедему подгоричке утврде постојао је и један зупчасти испад, који би могао бити троугаона кула, односно псеудо-кула⁴⁶. Стране на овој кули су биле исте, по 8.83 м, када се посматрају споља, али су у унутрашњости биле различите: дужина источне стране је била 6.85 м, а јужне 4.40 м. Овакав облик кула се, такођер, сусреће код неких тврђава које су Османлије изградиле или које су поправљале. Сличну троугаону кулу имао је дио града Авале, који су Османлије подигле 1442. године. Зупчаста избочења у виду кула у облику троугла имала је и београдска утврда, као и Јелеч код Новог Пазара. Овакве куле су имали и градови Призрен, који су Османлије у цјелости поправиле након заузећа 1445. године, Скопље, чији су бедеми много измијењени након што је крајем 1391. године потпао под османску власт. Стари Бар је имао исту троугаону кулу. Османлије су овакав тип кула градиле пошто су на освојеним утврдама вршене одређене преправке⁴⁷.

На јужној страни подгоричке тврђаве налазила се кула у полукружном облику. Од претходне куле је била удаљена 11.50 м. У дијелу окренутом према вароши је била задебљана. На основу анализа које су урађене током археолошких истраживања уочено је да су на њој били примјетни трагови већих преправки, које су вршене у више наврата. Од ове куле су била примјетна два бедема. Један је ишао према обали Мораче и ломећи се на одстојању од око 7.50 м пружао се према сјеверозападној кули. Дебљина овога зида је била тања у односу на друге зидове који су били према вароши, око 2 м. Разлог је био у томе што је испред њега била Морача, као велика водена препрека. Поред овога од јужне куле ишао је још један зид чија је дужина с унутарње стране била 15.70 м.⁴⁸

Кула која се налазила на сјеверозападу била је округлога облика. Њени зидови су били задебљани, до 3 м, на дијелу према обали и ушћу ријеке Рибнице. На овој кули су постојала три зракаста отвора за дуге пушке, вјероватно у доградњи доправљене. Овај тип кула се сусреће и у средњовјековним утврдама на Балкану.⁴⁹

⁴⁵ Исто, 72-73; Александар Дероко, *Средњовековни градови у Србији, Црној Гори, и Македонији*, Београд 1950, сл, 94, 98, 126, 174.

⁴⁶ Павле Мијовић, *Алата-Рибница-Подгорица*, 73.

⁴⁷ Исто, 73.

⁴⁸ Исто, 74 - 75.

⁴⁹ Исто, 75.

Занимљива је чињеница да су темељи бедема подгоричке утврде и кула били веома плитки. Њихова дубина се кретала од 25 до 50 цм⁵⁰.

Горе указано, за разлику од неких ранијих мишљења, упућује на закључак да су град Подгорицу изградиле Османлије. У прилог овој тврдњи иде и чињеница да је подгоричка тврђава направљена у вријеме када је ватрено оружје било у употреби, мада су на њој уочљиви затечени облици и системи утврђивања из времена ратовања хладним оружјем⁵¹.

Прве вијести о градњи тврђаве налазимо у једном извјештају Ивана Црнојевића посланом млетачком Сенату у коме га обавјештава о намјерама Османлија да граде тврђаву. О времену када је овај извјештај написан постоје различита тумачења. Лаиновић наводи да је Иван Црнојевић млетачкој влади послао два извјештаја. Једно је послао 1472. године и у њему је обавјештава да Турци раде на утврђивању Подгорице, а друго је послао 1474. године у коме извјештава да раде на њеном обнављању⁵². Ристо Ковијанић, преузимајући мишљења Јастребова, такођер говори о два извјештаја. Као и Лаиновић и он говори да у првом извјештају, из 1472. године, Иван Црнојевић обавјештава Млетке да Турци раде на утврђивању Подгорице, а у другом, из 1474. године, да раде на њеном обнављању⁵³. Међутим, Ристо Ковијанић говори и о трећем писму које је Иван Црнојевић послао у Млетке у марту 1474. године, када је она већ била у њиховим рукама. У овом писму извјештава млетачку власт у Котору да се Турци утврђују у Подгорици и да су подигли много кућа⁵⁴. Богумил Храбак мисли да је Иван Црнојевић 1473. године упутио писмо Млецима у коме их извјешћује о турској намјери да обнове Подгорицу и Белеч, одакле планирају да поведу борбу против њега и Млетачка. По Храбаку, друго писмо Ивана Црнојевића датира из 1474. године. У њему их, како наводи, обавјештава да Турци журно раде на обнови подгоричке тврђаве⁵⁵. За разлику од осталих, Павле Мијовић сматра да је Јастребов омашком навео податак да су Турци 1472. године намјеравали обновити Подгорицу⁵⁶. На основу тога се закључује да први извјештај, о којему су други говорили, није послано 1472. године.

Одговор млетачкога Сената од 1. марта 1474. године⁵⁷ на извјештај Ивана Црнојевића, у својству млетачкога капетана, упућује на то да је он

⁵⁰ Исто, 77.

⁵¹ Исто, 76.

⁵² А. Лаиновић, *Кратак поглед*, 18.

⁵³ Ристо Ковијанић, *Помени*, 11.

⁵⁴ Исто, 11.

⁵⁵ Богумил Храбак, *Подгорица*, 44.

⁵⁶ Павле Мијовић, *Алата-Рибница-Подгорица*, 90.

⁵⁷ У том одговору записано је сљедеће: "... tum etiam per nuntis suum, magnificus Iuanus Cernoevich, capitaneus noster Xente, Turchorum reedificari omnino statuisse Podgoriza locum in medio Xentae situm...", Павле Мијовић, *Алата-Рибница-Подгорица*, 90.

могао најкасније те године послати у Млетке забрињавајући извјештај у коме их обавјештава о намјерама Османлија да утврде Подгорицу.

У неким српским љетописима се, такођер, говори о изградњи тврђаве у Подгорици⁵⁸. У једном од ових извора се каже: „*сазида цар град Подгорицу у Зети*“⁵⁹. У другом: „*ходи цар Мехмед у Зету и сазида град Подгорицу*“⁶⁰. Док трећи љетопис каже да: „*сазида Хасан паша град Подгорицу у Зети*“⁶¹.

Турски путописац Евлија Челеби пише да је султан Мехмед Фатих подигао Подгорицу исте године када је освојио и Скадар ради заштите Скадра од, како наводи, арнаутске ешкије и покварених Млечана⁶².

Имајући у виду горе изнијето могло би се дати закључити да су Османлије након урађених детаљних истраживања у дијелу гдје се данас налази Подгорица одлучиле градити јаку тврђаву почетком седемдесетих година петнаестог столјећа и да се с њеном градњом почело, како говоре млетачки извори, најкасније до 1474. године.

Познато је да су Османлије исте године када су почели с градњом подгоричке утврде опсиједали Скадар, који, упркос великим разарањима, нијесу успјели освојити. Очито да је овај неуспјели освојачки поход на Скадар, донекле, иницирао градњу тврђаве у Подгорици.

Градња је могла трајати око три године, односно, утврда је могла бити изграђена 1476. или 1477. године, како то тврде српски љетописи⁶³, а најкасније до освајања Скадра 1478. године, како наводи Евлија Челеби.⁶⁴

Први познати попис Подгорице из 1485. године даје нам изузетно вриједан податак о имену ове тврђаве. У дефтеру је уписано сљедеће: *Karye-i Podgoriçe, kal'a-i Depedögen'in varoşidir*⁶⁵. Пријевод гласи: *село Подгорица, варош тврђаве Depedögen*. Бранислав Ђурђев је ријеч *Depedögen* превео као *онај који бије (туче)*, односно бријег, брежуљак, врх⁶⁶. Међутим, *Депедöген* се може схватити и као покушај пријевода

⁵⁸ Према наводима Павла Мијовића први од ових љетописа је настао 1529. године, а последњи 1698. године. Сви они су користили основни текст који је настао око 1460. године

⁵⁹ “1474-5. *сзиди царь град Подгорицу оу Зети*“

⁶⁰ “*ходи царь Мехмед оу Зетоу и сзда град Подгорицу*”

⁶¹ “1456-57. *сзиди Хасань-паша градь Подгорицоу оу Зети*”

⁶² Евлија Челеби, *Путопис*, 334.

⁶³ Павле Мијовић, *Алата-Рибница-Подгорица*, 91.

⁶⁴ Евлија Челеби, *Путопис*, 334.

⁶⁵ İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Tapu Tahrir Defteri No 17. Branislav Đurđev, *Depedögen-Podgorica, Историјски записи*, година XV, књига XIX, Титоград, 1962, 60. Албански османиста Селами Пулаха је овај дефтер превео и објавио на албанском језику. Селами Пулаха, *Defteri i regjistrimit të Sanxhakut të Shrodres I Vitit 1485*, Tirane, 1974, 134.

⁶⁶ Бранислав Ђурђев, *Депедöген-Подгорица*, 59.

славенскога назива Подгорица на турски језик. Овоме иде у прилог чињеница да се тврђава Подгорица није налазила на брду, већ у његовом подножју. Назив *горица* се може преводити на турски као *депе* (*mene*), јер значи брдо, бријег, гора, док ријеч *под* у турском језику није најприкладније преводити са еквивалентним приједлогом. У трагању за одговарајућим изразом којим би се превела ријеч Подгорица могуће је да су у ријечи *Депедӱген* пронашли адекватан пријевод. Отуда се турски назив *Депедӱген* може тумачити и као турски пријевод назива Подгорица⁶⁷.

Посадници у тврђави Подгорица у другој половини 16. стољећа

Евлија Челеби је оставио вриједан запис о подгоричкој тврђави с почетка друге половине XVII стољећа. Захваљујући његовим подацима има се увид у карактер посадника „*мужевних, храбрих, одважних, смјелих, пожртвованих и јуначких*“, карактер њихове борбе „*дан-ноћ воде борбе с непријатељем*“ и карактер њихове привржености у одржавању реда и мира у немирној области гдје „*строго надзиру которске, климентске и црногорске бунтовнике и не дају им ни да очи отворе*“⁶⁸.

На основу овога записа имамо и прегледност о броју посадника у тврђави Подгорица у којој се налазило „*седам стотина*“ младића, на чијем је челу био диздар. Тачност овога податка није могуће утврдити без детаљније анализе и помоћи других докумената из истога периода. За разлику од овога записа Евлије Челебије иџмал дефтер с краја XVI стољећа⁶⁹ даје исто тако вриједне податке о броју посадника у тврђави, према коме је тврђава имала укупно 41 посадника,⁷⁰ на чијем је челу био диздар. Овај дефтер је настао 1581. године⁷¹. Према једном другом дефтеру из истога периода⁷² број посадника у подгоричкој утврди је био 37

⁶⁷ Османлије су неким тврђавама на простору Балкана давале своја, турска имена. Примјер за то су утврђења Калканделен, Böğürdelen и нека друга.

⁶⁸ Евлија Челеби, *Путонис*, 334-335.

⁶⁹ Ankara, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü (TKGM), Tapu Defteri (TD) № 417 (стари број 342). Копије овога дефтера се налазе и у Оријенталном институту у Сарајеву. ОИС, Збирка АНУБиХ, 19. Захваљујем колегици Јасмини Ђорђевић која ми је уступила дио копија овога дефтера.

⁷⁰ На основу података овога дефтера има се у виду статус посадника у подгоричкој тврђави који је био тимарски. Међутим, не зна се да ли је у утврђењу било и посадника улufeџија, као што је то случај с многим тврђавама на граници, гдје су неријетко поред тимарских били и посадници улufeџије. Стога се број од 41 посадника у подгоричкој утврди може узети и као неконечан.

⁷¹ Милан Васић годину писања дефтера погрешно наводи као 1582. годину. У дефтеру стоји да је катиб Ибрахим, а да је дефтер писан 14. зилхиде 988. године по хири, што одговара 20. јануару 1581. године.

⁷² Istanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu tahrir defteri, TD 476.

мустахфиза. О броју посадника у подгоричкој тврђави још један вриједан запис налазимо у дефтеру који је настао у вријеме владавине султана Сулејмана Законодавца. Према том дефтеру у тврђави су службовали диздар, кетхуда, имам и још 33 нефера⁷³.

Ови изузетно важни документи указују да се број посадника у Подгорици у различитим временима знатно мијењао. Док се у првој половини XVI стољећа налазило у утврђењу 36 мустахфиза, крајем XVI стољећа их је било 37, односно 41 мустахфиз. Наспрам тога у другој половини XVII стољећа, како наводи Челеби, тај број је нарастао на 700 посадника. Разлози за оволико повећање броја посадника су, вјероватно, сигурносни, с обзиром на то да је у другој половини XVII стољећа на простору црногорске нахије и у њеном непосредном сусједству присутна несигурност праћена немирима и учесталијим сукобима с обије стране. Бунтовност Црногораца је иницирана борбама које су водиле Османлије с Млечима у вријеме Кандијскога рата (1645 – 1669), када су Млечани настојали да на своју страну привуку што већи број црногорских и брдских племена, у чему су имали одређенога успјеха⁷⁴. Ово потврђује и Евлија Челеби када каже да посадници: „*строго надзиру каторске, климентске и црногорске бунтовнике*“. Ако се узме у обзир ова чињеница, не чуди то што су османске власти у другој половини XVII стољећа значајно увећале број посадника у Подгорици.

Као што је већ наведено, иџмал дефтер из 1581. године даје изузетно важан податак о броју посадника у подгоричкој тврђави, према коме је укупно 41 мустахфиз имао службу у њој. На основу овог драгоцјеног извора сазнаје се да су као мустахфизи били уписани сљедећи посадници: диздар⁷⁵, његов помоћник (кетхуда), имам, мујезин, 11 сербуљука, један амбарџија и 24 нефера⁷⁶. Занимљиво да је према другом дефтеру из истога периода⁷⁷ било уписано свега три сербуљука⁷⁸.

Као диздар подгоричке тврђаве уписан је Мехмед⁷⁹, који је, вјероватно, до времена када је овај попис рађен, а можда и у времену са-

⁷³ БОА, ТД 367, 318. У овом дефтеру само бројчано је дат број посадника, тако да се не зна да ли је међу нефере убројан и мујезин, с обзиром на то да засебно није био поменут.

⁷⁴ О овим сукобима видјети: Глигор Станојевић, *Из историје Црне Горе у XVI и XVII вијеку*, Исторички записи, година XII, књига XV, Титоград 1959, 323-417.

⁷⁵ С обзиром на то да је као диздар прво био уписан Мустафа, а касније Мехмед, постоје мишљења да се радило о два диздара.

⁷⁶ Видјети: ТКГМ, ТД 417, вв 71-76.

⁷⁷ БОА, ТД 476 в. 83.

⁷⁸ Као сербуљуци су били уписани Мехмед, син Алије, Мустафа, син Мехмеда и Халил, син Јусуфа.

⁷⁹ У дефтеру с краја XVI стољећа као сербуљук је био уписан Мехмед, син, Алије. Да ли се ради о Мехмеду који је 1581 године био диздар није могуће утврдити. БОА, ТД 476, в. 83.

мога пописа, обављао дужност сербуљука. То се сазнаје на основу тога што је у попису одмах иза његова имена било прецртано „сербуљук“, а иза тога додано „диздар поменути тврђаве“. На основу истог пописа може се устврдити да је ранији диздар био Мустафа⁸⁰. Његово име се налази на првом мјесту пописа, а иза имена је прецртано „диздар поменути тврђаве“⁸¹. Читајући раније овај дефтер Милан Васић је сматрао да се радило о два диздара. Очито, није примијетио прецртавања покрај имена или је сматрао да су она касније настала. Како дефтер из прве половине XVI стољећа биљежи једнога диздара⁸², што потврђују дефтер из друге половине XVI стољећа⁸³ и запис Евлије Челебије шездесетих година XVII стољећа, вјероватно није могуће да је тај број 1581. године био већи од једнога.

На основу овога извора тимар диздара Мехмеда је био у нахији Подгорица. Он је примао приходе од села Златица са Ђурђевићима и ресми од једног испашишта, као и приход од једне шуме у близини Подгорице⁸⁴. Приходи овога тимара су износили 4.000 акчи⁸⁵. Према подацима за овај извор има се увид о примањима других диздара у Скадарском санцаку, на основу чега се сазнаје да су приходи диздара подгоричке тврђаве били исти као и приходи диздара у тврђави Дриваст (Дергос), а већи од диздара тврђаве Медун, који је имао приход у износу од 3.500 акчи, али су били мањи од прихода које је имао диздар у тврђави Жабљак, који су износили 4.500 акчи⁸⁶. Највероватније највећи приход је имао диздар скадарске утврде, који је према једном другом извору из истога времена имао тимар у износу од 6.000 акчи⁸⁷, а најмањи приход у Скадарском санцаку примао је диздар у тврђави Маврик, свега 2.800 акчи⁸⁸.

Ранији диздар подгоричке тврђаве Мустафа⁸⁹ је задржао своје приходе као и у времену док је био диздар. Његов тимар је износио

⁸⁰ На основу овога дефтера нову дужност ранијег диздара Мустафе није могуће утврдити.

⁸¹ ТКГМ, ТД 417, в 71.

⁸² БОА, ТД 367, в. 318.

⁸³ Као диздар је био уписан Нуруллах. БОА, ТД 476, в. 82.

⁸⁴ Нуруллах је имао тимар у селу Српска, у нахији Подгорица. Исто, в. 82.

⁸⁵ Као сербуљук Мехмед је примао приход у износу од 2.000 акчи. Од Златице са Ђурђевићима и ресми од испашишта је имао приход од 1800 акчи, док је од шуме узимао приход од 200 акчи. ТКГМ, ТД 417, в 72.

⁸⁶ Исто. О приходима које су имали диздари у Босанском санцаку у првој половини XVI стољећа видјети: Аладин Хусић, Тврђаве босанског санцака и њихове посаде 1530. године, *Прилози за оријенталну филологију (ПДФ)*, број 49, Сарајево 2000, 203, 210-223.

⁸⁷ БОА, ТД 476, в. 66.

⁸⁸ Посада у утврди Маврик је уједно била и најмања по бројности. У њој је било свега 12 мустахфиза. Исто, в. 96.

⁸⁹ У дефтеру с краја XVI стољећа један од сербуљука је био уписан и Мустафа, син Мехмеда. БОА, ТД 476, в. 83. У истом дефтеру кетхуда скадарске тврђаве је био Мустафа. Исто, в. 66.

4.000 акчи и налазио се у селу Петрушин које је припадало нахији Бјелопавлићи⁹⁰. Особеност овога села је та што су у њему посадници у подгоричкој тврђави 1581. године остваривали највећи приход. Укупни приходи у овом селу су износили 12.600 акчи. Село Петрушин је имало 106 домова⁹¹. У селу су, поред Мустафе, тимар имали кетхуда⁹² и још четворица посадника који су имали заједнички тимар. Кетхуда је био Хасан⁹³, а његов приход је износио 3.000 акчи⁹⁴. Према подацима овога дефтера приходи кетхуде у тврђави Дриваст износили су 2.600 акчи, у тврђави Жабљак 3.000, а у Медуну 2.000 акчи. На основу података другог дефтера приходи кетхуде⁹⁵ у Скадру су износили 4.500 акчи⁹⁶, што је било више него што су имали диздари у Подгорици, Дривасту, Медуну и Маврику, а исти као и приходи диздара тврђаве Жабљак. На основу истог извора сазнаје се да су приходи кетхуде у тврђави Маврик били у износу од 1.800 акчи⁹⁷.

Као што је казано, у селу Петрушин поред ранијега диздара Мустафе и кетхуде Хасана тимар су имала још четири нефера, чији је тимар износио 5.600 акчи и који су дијелили на једнака четири дијела од по 1.400 акчи⁹⁸.

С обзиром на то да је вјерски карактер посадника у скоро свим тврђавама у османској држави, превасходно, био муслимански стога су имами били саставни дио посадника у тврђавама⁹⁹. Како ислам налаже сваком свом припаднику да у току дана обавља пет пута молитву (намаз), поред чега постоје и заједничке молитве, као што су молитва у вријеме благодана Бајрама, два пута годишње, и једна седмична (цума), које се не могу обавити самостално, отуда су Османлије у новоосвојеним тврђавама, као дио посаде, често постављале имаме. Ради обављања молитве био је потребан адекватан простор. За то је тражен одговарајући објекат адаптирањем неког од постојећих, који је могао послужити намјени, или су изграђивани потпуно нови објекти, тј. џамије¹⁰⁰. С обзиром на то да су Османлије изградиле тврђаву у Подгорици, у исто вријеме је изгра-

⁹⁰ ТКГМ, ТД 417, в. 71.

⁹¹ Милан Васић, *Градови*, 544.

⁹² Кетхуда или замјеник диздара. У нас је чешће у употреби ријеч ђеџаја.

⁹³ У дефтеру број 476 као кетхуда је био уписан Омер.

⁹⁴ ТКГМ, ТД 417, в. 71.

⁹⁵ Кетхуда је био Мустафа.

⁹⁶ БОА, ТД 476, в. 66.

⁹⁷ Исто, в. 96.

⁹⁸ ТКГМ, ТД 417, в. 72.

⁹⁹ О имамској служби у тврђавама видјети рад: Аладин Хусић, О имамској служби у тврђавама босанског санџака у 15. и првој половини 16. вијека, *Novi Muallim*, год. 1, бр. 4, Децембар 2000, Сарајево, 84-99.

¹⁰⁰ Исто, 86.

ђена и џамија, коју је дао подићи, као и тврђаву, Султан Мехмед Фатих. Отуда је и џамија носила његово име. Као имам и хаџиб у џамији султана Мехмеда Фатиха 1581. године је био уписан Сулејман Халифа¹⁰¹. Тимар овога имама се налазио у селу Мартинићи, које је било у саставу нахије Бјелопавлићи. Приходи овога тимара су износили 2.600 акчи¹⁰². Од њега је већи приход имао имам у тврђави Жабљак, који је за своју службу хаџиба и имама добијао приход у износу од 2.800 акчи¹⁰³, али су мањи били приходи имама у тврђавама Дриваст и Медун. Имам у Дривасту је имао приход 1.600 акчи¹⁰⁴, а имам у Медуну 1.800 акчи¹⁰⁵.

Село Мартинићи је попут села Петрушин било заједнички тимар више посадника. Поред имама у овом селу су још четворица посадника имала тимар. Сербуљук Исмаил, син Хасанов, амбарџија Мустафа, син Хусејинов, нефери Мехмед и Сулејман, син Мехмедов су имали заједнички тимар. Исмаил и Мустафа су имали приход у износу од по 1.600, а Мехмед и Сулејман од по 1.400 акчи¹⁰⁶.

Мујезин у џамији султана Мехмеда Фатиха је био Ејнехан, син Хасанов¹⁰⁷. Он је уживао тимар у износу од 1.700 акчи¹⁰⁸ у селу Врела, које је припадало нахији Вражегрмци¹⁰⁹. У истом периоду мујезин у Дривасту је уживао тимар у износу од 1.400 акчи¹¹⁰. За мујезине у тврђавама Жабљак и Медун нема података.

Према расположивом извору, поред прегледности у састав посадника, добија се и увид у примања која су остваривали различити родови у тврђави Подгорица. На основу података које нам пружа овај изузетно вриједан извор приходи сербуљука су били исти и износили су по 1.600 акчи. Као сербуљуци подгоричке утврде, поред горе поменутог Исмаила, сина Хасанова, уписани су још: Ахмед, Мехмед син Туралије, други Мехмед син Туралије¹¹¹, Сулејман син Бајезидов, Осман син Мустафин,

¹⁰¹ Према дефтеру ТД 476 као имам је био уписан Абдуллах. БОА, ТД 476, в. 83.

¹⁰² ТКГМ, ТД 417, в. 71. За разлику од њега тимар Абдулаха је износио 2.200 акчи. БОА, ТД 476, в. 83.

¹⁰³ Исто, в. 78.

¹⁰⁴ Исто, в. 77.

¹⁰⁵ Исто, в. 80.

¹⁰⁶ Исто, в. 72.

¹⁰⁷ Занимљиво је да је у дефтеру из истога времена као мујезин био уписан Хасан, син Ејнехана. Изгледа да је дошло до погрешке у писању самога записивача, гдје је у једном од ова два извора дошло до замјене имена оца и сина. БОА, ТД 476, в. 83. Да ли се ради о истој особи

¹⁰⁸ Према наведеном извору у ноти 107 Хасан, син Ејнехана је имао тимар у износу од 1.600 акчи. Исто, в. 83.

¹⁰⁹ ТКГМ, ТД 417, в. 71; Милан Васић, *Градови*, 544.

¹¹⁰ ТКГМ, ТД 417, в. 77.

¹¹¹ У дефтеру су уписана два Мехмеда сина Туралије. Иако се ради о истим именима и синова и очева лако је закључити да се ради о двијема потпуно различитим особама.

Хамид (?) син Туралијин, Мехмед син Хизиров, Хасан син Мехмедов, Исхак и Хусејин син Алијин.

Тимари ових сербуљука нијесу се увјек налазили у истом мјесту. Неријетко се дешавало да су сербуљуци имали приходе у два села¹¹², или да су мањи дио прихода имали од мезре¹¹³ или од шуме¹¹⁴. Један дио тимара је био заједнички.

Примјер за то је село Павковиће, у нахији Бјелопавлићи. У овом селу више посадника је уживало тимаре, најчешће заједнички. Приходи од села Павковићи су били велики и износили су укупно 10.300 акчи. Од сербуљука који су у селу имали тимаре били су Мехмед и Хамид, оба синови Туралије¹¹⁵. Тимари ова два сербуљука у Павковићима су износили по 1.400 акчи. Други дио прихода, од по 200 акчи, имали су у селу Жабарево које је припадало нахији Жабљак.

Поред сербуљука Мехмеда и Хамида у Павковићима заједнички тимар је имао сербуљук Осман, син Мустафин са тројицом нефера: Алија, син Нуруллахов, Алија, син Хизиров и Хусејин, син Алијин. Османов приход је износио 1.600 акчи, а приходи нефера су износили по 1.400 акчи. Поред ових у селу Павковиће су дио тимара, у износу од 2.400 акчи, имали и Омер, син Алијин и Алија, син Хамзин. Други дио прихода ова два нефера имала су од скеле на Морачи у износу од 600 акчи¹¹⁶. Омер је имао укупан приход у износу од 1.400 акчи, а Алија од 1.600.

Сербуљук Сулејман, син Бајезида, имао је тимар у селу Жабарево, у нахији Жабљак, у износу од 1.600 акчи¹¹⁷.

Тимар сербуљука Ахмеда је био у селу Плавница, у нахији Жабљак, и износио је 1.400 акчи. Ахмед је други дио прихода, од 200 акчи, имао од мезре Орашје, која је припадала Жабљаку¹¹⁸.

Други Мехмед, син Туралије, имао је тимар у мезри Болут која је припадала Подгорици. Приходи у овом селу су били у износу од 2.600 акчи, а Мехмеду је у хисе припадало 1.600 акчи¹¹⁹.

Сербуљук Исхак је имао заједнички тимар са нефером Мустафом, сином Бешира. Они су дијелили приходе у износу од 2.700 акчи у селу Колашин, које је припадало Бјелопавлићима. Исхаков дио од овога села је износио 1.300 акчи, а Мустафин 1.400. Исхак је други дио прихода

¹¹² Тако су Мехмед и Хамид, синови Туралије, имали тимар у два села.

¹¹³ Сербуљуци Ахмед, Мехмед, син Туралије и Исхак су мањи дио прихода имали у мезрама.

¹¹⁴ Сербуљук Исхак је имао приходе од шуме и мезре.

¹¹⁵ Нијесмо сигурни да се ради о браћи.

¹¹⁶ ТКГМ, ТД 417, в. 76.

¹¹⁷ Исто, в. 75.

¹¹⁸ Исто, в. 72.

¹¹⁹ Исто, в. 75.

имао од мезре Долане у Подгорици, 200 акчи, и од шуме која се налазила у околици Подгорице, 100 акчи¹²⁰.

Тимар сербуљука Мехмеда, сина Хазирова, је био у селу Бане, у нахији Вражегрмци, а тимар сербуљука Хасана, сина Мехмедова, у селу Котлина, у истој нахији. Оба тимара су износила по 1.600 акчи¹²¹. У нахији Вражегрмци тимар је имао и сербуљук Хусејин, син Алије. Приходи његова тимара су били попут осталих сербуљука а налазио се у селу Гојсалић¹²².

Нефери су имали заједничке тимаре. Приходи су им износили по 1.400 акчи¹²³. Изузетак су били приходи Селима и Увејша, синова Сулејмана, Алије, сина Хамзина и Хусејина. Ови приходи су износили као, и код сербуљука, по 1.600 акчи. Селим и Увејш су имали заједнички тимар у селу Калезић, у нахији Бјелопавлићи, и у селу Крстинић, у нахији Вражегрмци. Алија је имао заједнички тимар са Омером, сином Алијиним у селу Павковић¹²⁴ и махсул од скеле на ријеци Морача, а Хусејин је имао заједнички тимар са још петорицом мустахфиза у неколико села у нахији Бјелопавлићи. Остали нефери су имали тимаре у нахијама Подгорица, Бјелопавлићи, Жабљак и Вражегрмци. Подгоричкој нахији су припадали: мезра Болут, село Врана и скела на Морачи, у близини тврђаве. У саставу нахије Бјелопавлићи улазила су села Калезићи, Павковићи, Бошковићи и Колашин, са једном мезром. Жабљаку су припадала села Жабарево и Планица, с мезром Орашје, док су села Крстинићи, Баре, Котлина и Гојсалићи били у саставу нахије Вражегрмци¹²⁵.

Закључак

Подручје Подгорице је због свога положаја на траси значајних трговачких путева било веома значајно. Мада се са сигурношћу не може утврдити да је увјек на једном истом мјесту била насеобина, археолошки налази и други историјски показатељи упућују на то да се на овом подручју, кроз повијест, развијало неколико насеља у непосредној близини. До пада под осмаснку власт Подгорица се, највјероватније, развијала као трг. На то указују, превасходно, историјски документи из оближњих архива у Котору и Дубровнику. Захваљујући свом геострате-

¹²⁰ Исто, в. 76.

¹²¹ Исто, в. 76.

¹²² Исто, в. 76.

¹²³ Исто, в. 75, 76.

¹²⁴ Њихов дио је износио 2.400 акчи. Исто, в. 76.

¹²⁵ Милан Васић, *Градови*, 544.

шком положају Подгорица је под окриљем нове власти добила на свом значају. Као раскрсница трговачких путева, преко чије су територије повезивани путеви прекоморске с трговином у унутрашњости, она је постала важно трговачко мјесто, а не само стајалиште, како је одраније била. Ради сигурности трговаца и безбједнијега преноса робе и због свога изузетног положаја Османлије су одлучиле да у њој изграде утврђење. Поред разлога сигурности трговине, тврђава је Османлијама требало да послужи и у утврђивању и заштити освојене територије, као и у освајању неких значајних мјеста у сусједству.

С градњом тврђаве се почело, према познатим изворима, најкасније до 1474. године. Радови су могли трајати до 1476. или 1477. године, када је, вјероватно, изграђена. На основу неких историјских извора сазнаје се да је градњом подгоричке тврђаве руководио Хасан-паша, према заповиједи султана Мехмеда Фатиха, који је дао изградити и цамију унутар утврде за потребе посадника.

О бројности посаде у овом утврђењу историјски извори османскога поријекла дају изузетно вриједне податке. Тај број, како показују разни дефтери током XVI стољећа, није се значајније мијењао. Према једном дефтеру из прве половине XVI стољећа у Подгорици је било 36 мустахфиза, међу које су убројани диздар, кетхуда и имам. И два дефтера с краја XVI стољећа указују на то да се бројност посаде није битно промјенила. Према једном дефтеру број посадника је био 37, а према другоме је износио 41 мустахфиз. Бројност подгоричке утврде је много друкчија у другој половини XVII стољећа, како показује запис Евлије Челебије. Према његовом запису у Подгорици је било 700 храбрих и пожртвованих младића који су дан-ноћ надзирали которске, климентске и црногорске бунтовнике бранећи, притом, османски териториј. Разлог оволикога повећања броја посадника је, највјероватније, сигурносни, због немира у сусједству који су у том времену изразити.

У овом раду су коришћени подаци из мал дефтера из 1581. године. На основу података овога изузетно драгоцјеног извора добија се прегледност и увид у карактер посаде, као и о висини примања која су посадници имали. Посада подгоричке утврде је била тимарска. Од посадника у овом дефтеру су уписани диздар, кетхуда (његов замјеник), имам и мујезин у цамији султана Мехмеда Фатиха. Према овом дефтеру 11 сербуљукa је имало службу у подгоричкој утврди и био је изразито велик у односу на укупан број посадника. Поред набројаних, још 24 нефера односно војника службовало је у тврђави. Тврђава је имала и свога амбарцију, особу која је била задужена да води бригу о храни, наоружању и другим потрештинама.

Од посадника је највећа примања имао диздар, 4.000 акчи. Кетхуда је примао 3.000, имам 2.600, а сербуљуци и амбарџија по 1.600 акчи. Примања нефера су, најчешће износила 1.400 акчи. Тимари посадника су се налазили у нахијама Подгорица, Бјелопавлићи, Жабљак и Вражегрмци.

До краја османске владавине Подгорица се развила у изузетно јако и значајно мјесто. Њен економски развој је био осјетан, на што указује градња великог броја објеката, међу које се могу убројити значајан број џамија, мостова, ханова, као и хамама и кервансараја. У изградњи ових објеката значајну улогу су имали трговци, који су градњом вакуфа допринијели развоју Подгорице.

Захваљујући изузетно драгоцјеним подацима овог иџмал дефтера читалачка јавност црногорске науке има увид у једно вријеме и један занимљиви сегмент из прошлости Подгорице у вријеме Османлија.